

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/139470>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Anneke Smelik en Berteke Waaldijk

Metaforen van geweld, geweld van metaforen

Inleiding op het thema

Door geweld tegen vrouwen te benoemen hebben feministen een van de donkere continenten van het patriarchaat belicht, zo niet zijn grootste blinde vlek zichtbaar gemaakt. In de twintigjaren historie van de hedendaagse vrouwenbeweging, staat de kwestie van geweld tegen vrouwen meer in de schijnwerpers dan ooit. Door feministisch onderzoek krijgen kwesties als incest, internationale handel in vrouwen, maatregelen tegen verkrachting (straatverbod) regelmatig de aandacht in de media en verschijnen ze als belangrijke punten op de politieke agenda. In een hausse aan culturele producten (romans, films, beeldende kunst) hebben vrouwen dit thema uitgebeeld.

In vrouwenstudies letteren is vanaf het begin in analyses van seksueel geweld het nauwe verband benadrukt tussen de sociaal-politieke werkelijkheid en de vormen van representatie.¹ Binnen deze vorm van feministische cultuurkritiek wordt de laatste jaren de kwestie van seksueel geweld steeds meer geanalyseerd.²

Vanuit dit startpunt vertrekt het themanummer 'Metaforen van geweld, geweld van metaforen'. De auteurs onderzoeken wat de letterendisiplines kunnen opleveren voor een analyse van seksueel geweld. Hun vraagstelling is of teksten slechts geweld kunnen uitbeelden of dat teksten ook zelf een rol spelen in het ontstaan van geweld, bijvoorbeeld doordat ze zelf gewelddadig zijn. Bij het schrijven van de artikelen zijn de volgende vragen leidraad geweest. Hoe krijgt geweld gestalte in literatuur, film en allerlei andere verhalen? Hoe moet daarbij de kwestie van representatie opgevat worden? En hoe kan dat gerelateerd worden aan een sociaal-politieke dimensie? Kunnen bepaalde vormen van representatie, zoals de uitsluiting van vrouwen uit een verhaal, de metaforisatie van vrouwen tot de belichaming van het kwaad, de negatie van een vrouwelijke subjectiviteit, gezien worden als een vorm van geweld tegen vrouwen? Is de metaforisatie van vrouwen

1. Kate Millet, *Sexual Politics*. Londen (Virago) 1977 (oorspr. 1970). Susan Brownmiller, *Against Our Will*. Londen (Penguin) 1975.

2. Susan Kappler, *The Pornography of Representation*. Cambridge (Polity Press) 1986; Teresa de Lauretis, *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film, and Fiction*. Bloomington & Indianapolis (Indiana UP) 1979.

als 'de ander' in teksten vergelijkbaar met de objectivering van vrouwen als slachtoffer van geweld in de maatschappij? Is dan uiteindelijk het verschil tussen het tekstuele en het reële minder groot dan men denkt?

In dit themanummer hebben we beschouwingen over deze vragen verzameld onder de titel 'Metaforen van geweld en geweld van metaforen'. De auteurs, met uitzondering van Evelyn Fox Keller allen verbonden aan de werkgroep Vrouwenstudies Letteren van de Rijksuniversiteit in Utrecht, hebben zich tot dit onderwerp laten inspireren door twee recente publikaties uit hun gelederen. Mieke Bal pleitte in haar oratie *Verkrachting Verbeeld* voor systematisch onderzoek vanuit de letterendisiplines naar seksueel geweld.³ In *De lust tot lezen* laat Maaïke Meijer zien hoe een seksespecifieke leeswijze inzicht kan geven in het geweld binnen de poëzie van Neeltje Maria Min.⁴ Dit themanummer borduurt op dergelijk onderzoek voort. In de afzonderlijke artikelen onderzoeken de auteurs hoe de betekenis van teksten met gewelddadigheid geconnoteerd kan worden en hoe geweld en sekse in teksten aan elkaar gekoppeld worden. Veel soorten geweld passeren de revue: seksueel geweld, politiek geweld, retorisch geweld, geweld door vrouwen, geweld door mannen, geweld van wraak en geweld van straf, letterlijk geweld en figuurlijk geweld. De artikelen beschrijven de samenhang tussen het tekstuele van geweld en het gewelddadige van teksten. Dit impliceert de veronderstelling dat teksten vertoog zijn, dat wil zeggen een onontwarbare mengeling van 'documenten en monumenten', ofwel van tekens en woorden enerzijds en van historisch politieke werkelijkheid anderzijds. Verbonden in een gezamenlijk onderzoeksprogramma delen wij de opvatting dat teksten gelijkwaardig zijn als discursieve producten, en dat er dus geen sprake is van hiërarchie tussen tekst en theorie of tussen disciplines. Door de tekst serieus te nemen als letterenonderzoekers, willen wij blootleggen hoe de tekst betekenissen creëert en hoe het lezend subject op haar/zijn beurt betekenissen toekent aan de tekst. In de aandacht voor de macht van de taal om de werkelijkheid te structureren, denken wij de logica van het vertoog veel duidelijkerte kunnen onthullen. Voor ons is het een uitdaging te laten zien dat, zoals de leider van het onderzoeksprogramma Rosi Braidotti het formuleert, het symbolische en het materiele zich op hetzelfde niveau bevinden.⁵ De titel 'metaforen van geweld en geweld van metaforen' is dan ook meer dan een speelse omkering. Het is de politieke kant van de vraag naar de interactie tussen 'geweld' en 'metafoor', van het reële en het tekstuele. Voor de auteurs van dit themanummer zijn de taal en het lichaam uiteindelijk niet van elkaar te onderscheiden.

3. Mieke Bal, *Verkrachting Verbeeld. Seksueel geweld in en/naar gebracht*. Utrecht (Hes) 1988.

4. Maaïke Meijer, *De lust tot lezen. Neder/andse dichters en het literaire systeem*. Amsterdam (SaraNan Genep) 1988.

5. *Women, Text, Body, Power*. Onderdeel Letteren van het VF-onderzoeksprogramma van de Interfacultaire Werkgroep Vrouwenstudies Rijksuniversiteit Utrecht. Utrecht, 1988.

Aile artikelen bespreken de manier waarop concreet geweld gemetaforiseerd wordt in samenhang met de manier waarop de beeldspraak van de onderzochte teksten gewelddadig kan zijn. In een inleidend artikel op het themanummer, analyseren Rosi Braidotti en Anneke Smelik hoe het sprookje van Blauwbaard het geweld waarmee de nieuwsgierige vrouw wordt bedreigd, gelezen kan worden als het geweld van een cultuur die aan vrouwen hun subjectiviteit ontnemt. Tegelijkertijd geeft een seksespecifieke leeswijze hen de mogelijkheid het sprookje tegen de regels in te lezen en deze vrouwelijke subjectiviteit juist te herstellen. Berteke Waaldijk onderzoekt de invloed van militaire metaforen in de geschiedwetenschap in samenhang met het gegeven dat oorlog zo'n belangrijk topic is voor historici. Vanuit een seksespecifieke vraagstelling wordt deze metaforiek geproblematiseerd. De oud-testamentica Fokkelien Van Dijk kijkt naar de vormen van geweld tegen vrouwen in het profetische bijbelboek Hosea. Door de gebruikte metaforen terug te plaatsen in het verband waaraan zij vermoedelijk ontleend zijn –de liefdeslyriek van het Hooglied– is zij in staat een vrouwelijke stem te ontwaren en te beschrijven waar de taal van een vrouw eerst door de profeet en vervolgens door exegeten is verkracht. Anneke Smelik analyseert hoe in twee films van Marleen Gorris geweld van en tegen vrouwen met retorisch geweld in beeld wordt gebracht. Evelyn Fox Keller beschrijft het seksespecifieke karakter van de metaforen van geheim en onthulling in de natuurwetenschappen. De overtuiging dat de natuurwetenschappen de laatste mysteries van Ieven en dood (DNA-onderzoek en atoomwapenonderzoek) kunnen doorgronden, verbant vrouwen en vrouwelijkheid uit de harde natuurwetenschappen en leidt zelfs tot een pathologie die de gehele mensheid bedreigt. Mieke Bal ten slotte neemt het onderzoek van Fox Keller als uitgangspunt voor een beschouwing over het geweld van taal en taalgebruik, ook van wetenschappelijke taal. Het themanummer sluit af met een bespreking van het boek van Gilbert en Gubar over vrouwenliteratuur en de eerste wereldoorlog: geweld met de pen, door Christine Franken. Voor de totstandkoming van dit themanummer zijn wij dank verschuldigd aan het interdisciplinair sociaalwetenschappelijk onderzoeksinstituut van de Rijksuniversiteit in Utrecht (ISOR). Een substantiele subsidie maakte de uitgave van dit nummer mogelijk.

We willen hier Odile Verhaar en Riet Paasman bedanken voor hun kritisch commentaar. Wij danken de redactie van het Tijdschrift voor Vrouwenstudies voor de ruimte die zij beschikbaar stelden aan deze verzameling bijdragen van de Utrechtse Werkgroep Vrouwenstudies Letteren.

Illustratie van Gustave Dore bij *Blauwbaard*, uit: Charles Perrault, *Sprookjes van Moeder de Gans*